

Studieweekend Mennorode 28-29 mei 2016

Tannhäuser und der Sängerkrieg auf Wartburg

door Pieter van den Hout

Een studieweekend over een van Wagners romantische opera's: *Tannhäuser*, na *Der fliegende Holländer* Wagners tweede meesterwerk. Ruim dertig deelnemers kwamen naar Elspeet voor drie lezingen, een verzoekplatenprogramma en een vergelijking van enceneringen van de *Tannhäuser*. De uitgenodigde sprekers – David Vergauwen, Johan Maarsingh en Menno Dekker – bespraken verschillende aspecten van de opera. David Vergauwen sprak over de sociaalfilosofische inhoud van de opera, Johan Maarsingh ging in op de verschillende versies van *Tannhäuser*, en Menno Dekker gaf een analyse van het werk. In het door Pieter van den Hout geleide verzoekplatenprogramma lieten vijf

deelnemers hun favoriete Wagnerfragmenten horen of zien, en lichtten zij toe waarom die hen zo aanspreken. Leo Cornelissen liet uit elke acte van de *Tannhäuser* een aantal fragmenten zien uit verschillende enceneringen, die de aanwezigen vervolgens met elkaar vergeleken.

De meeste tijd was ingeruimd voor de Vlaamse historicus, kunsthistoricus en musicoloog David Vergauwen. Hij nam de zaterdagochtend en het eerste deel van de zaterdagmiddag voor zijn rekening in een betoog waarin de politiek-sociale context waarin het werk werd geschreven aan de orde kwam, waarna hij de verwerking ervan in *Tannhäuser* besprak. Men moet zich volgens Vergauwen realiseren dat Wagner zich naast het terrein van de muziek ook op andere terreinen bewoog. Hij was daarmee een van de belangrijkste cultuurfiguren van de negentiende eeuw. Hij is volledig verankerd in de Duitse cultuur, zijn verhaalstof is dan ook volledig Duits, zijn werken verwijzen naar heel veel en hij heeft ook veel geschreven over zijn eigen werk. Hij leed aan de typisch Duitse ziekte om heel veel na te denken. Wagner ging uit van mythen, maar de verhalen van zijn opera's zijn geen mythen. Volgens Vergauwen is de mythologie van Wagner synthetische mythologie: verhalen geschapen door één individu, uitdrukkelijk niet door een volksgemeenschap. Anders dan bij echte mythologie wil Wagner dat wij zijn synthetische mythologie op één bepaalde manier begrijpen. Hij gaat uit van mythologische figuren, maar bij nadere analyse zijn die figuren alleen een uitgangspunt waarmee hij vervolgens aan de slag gaat. Het verhaal van zijn opera *Parsifal* heeft bijvoorbeeld nog maar een heel oppervlakkige band met het oorspronkelijke verhaal van Wolfram von Eschenbach. Nietzsche doorzag dat Wagner zijn mythologie met subjectiviteit overlaadde, en daarom verwierp hij die.

Wagner gaat uit van het poëziebegrip van Friedrich Schlegel (1772-1829), voor wie poëzie Universalpoesie is. Universalpoesie gaat terug op de Grieken en is een kristallisatiepunt van verschillende disciplines. Wagner noemt die poëzie vervolgens Gesamtkunst. Daarnaast gaat hij uit van Schlegels concept van Romantische ironie, waarmee wordt bedoeld dat de auteur auctoriaal moet zweven boven zijn tekst, de auteur geeft zelf constant commentaar op de handeling. Behalve in zijn teksten doet Wagner dat ook in zijn muziek.

Wagner was in de ban van een literaire groep rond de jaren 1830 genaamd *Das Junge Deutschland*. Er is in die tijd sprake van pauperisatie, er ontstaat een nieuwe klassenmaatschappij en daarmee ook klassenbewustzijn bij de mensen. Denkers van deze beweging waren Karl Marx (1818-1883), Heinrich Laube (1806-1884) en Ludolf Wienbarg (1802-1872), die hun ideeën uit Parijs haalden, waar zij een praktische filosofie leerden. In de na het ontstaan van deze beweging volgende revolutie komt de massa in beweging, het is daarmee een anonieme revolutie. In de revolutie van 1830 rukt *Das Junge Deutschland* zich los van de vroege Romantiek. Deze generatie hamert erop dat de poëzie van de vroege Romantiek tot leven moet komen. Zij komt met drie programmapunten. In de eerste plaats de emancipatie van het vlees, waarmee zij ingaat tegen de onderdrukking van elke vorm van burgerlijke sensualiteit. Integendeel, erotiseren en seksualiseren leidt tot ontdekking van het zelf. In de tweede plaats heeft deze generatie een drang naar moderniteit. Het mag niet zo zijn dat omdat het altijd zo geweest is het ook altijd zo moet blijven. In de derde plaats streeft zij naar emancipatie van de massa.

De massa wordt groter en belangrijker en zal zich emanciperen. Mensen kunnen zich niet bevrijden als zij alleen zijn, dit kunnen zij alleen in de massa. Volgens Ludolf Wienbarg heeft kunst niets anders dan een boodschap: esthetica is geen nutteloze discipline, het is een politiek-sociale discipline. Kunst en politiek zijn altijd met elkaar verbonden. Volgens Wagner is de rol van de kunstenaar om de massa de weg te wijzen. In *Tannhäuser* is de hoofdpersoon, Tannhäuser (Heinrich von Ofterdingen), de hedonistische cultuur van de Venusberg beu. Hij wil terug naar de wereld die wel tijd kent, hij wil een leven met lijden en bitterheid. Aanvankelijk zijn er twee werelden die elk hun eigen waarde hebben, de spirituele en de sensuele wereld. Tannhäuser wil die twee werelden met elkaar verzoenen, spirituele liefde sluit sensuele liefde niet uit. In de zangwedstrijd staat Tannhäusers onconventionele beeld van libertaire liefde tegenover het conventionele hoofse liefdesideaal van Wolfram von Eschenbach en Walther von der Vogelweide. Tannhäusers libertaire liefdesideaal is in overeenstemming met de door de beweging van *Das Junge Deutschland* gepropageerde emancipatie van het vlees en kan daarmee worden geïnterpreteerd als opera van deze beweging. In het derde bedrijf wordt Tannhäuser in een christelijke maatschappij naar Rome gestuurd en zou hij vergeving moeten krijgen, maar hij voelt zich niet vergeven. Wagner vindt dat de moraal van Rome moet worden ontmaskerd. Die moraal hindert mensen in hun streven om te zijn wie zij zijn.

Tannhäuser en Venus Otto Knille 1873

Johan Maarsingh wijst er in zijn voordracht op dat men veelal denkt dat er drie versies van *Tannhäuser* zijn – de Dresdense, de Parijse en de Weense versie – maar er zijn er wel 36. Wagner werkte er, als het werk aan alle wijzigingen wordt meegenomen, over een langere periode aan dan aan zijn hele *Ring*. In 1845 was de eerste opvoering en in 1881 zei hij nog dat hij de wereld een *Tannhäuser* schuldig was. De eerste versie van de inleiding telt 154 maten, de tweede echter slechts 45 maten, de meest gespeelde versie telt 85 maten. De reden voor de vele ingrepen is het geringe succes van de opera. Ook kwam het voor dat zangers niet wisten wat Wagners bedoeling was. Na deze twee lezingen was er een entr'acte: het bruiloftskoor uit *Lohengrin* klinkt en vanuit de hal worden glazen prosecco de zaal ingebracht. Waarom dat alles? De zeer gewaardeerde leden Ton en Cyrine Hogenes zijn deze dag precies vijftig jaar getrouwd! Een zeer heuglijk feit, dat voor hen echter geen reden was om het studieweekend aan zich voorbij te laten gaan. Van harte gefeliciteerd! 's Avonds in het verzoekplatenprogramma klinken onder meer de versie van de inleiding tot de derde akte van *Tannhäuser* die alleen tijdens de wereldpremière in Dresden in 1845 heeft geklonken, en een opname van Gré Brouwenstijn en Jan van Mantgem uit 1951 uit de derde akte van *Lohengrin*.

Zondagochtend wijst Menno Dekker de deelnemers in een analyse op de muzikale thema's in het werk. De voor het gehele werk belangrijke thema's klinken al in de ouverture. Daarnaast zijn er thema's die alleen lokaal betekenis hebben. In *Der fliegende Holländer* (première Dresden 1843) brak Wagner door met zijn mythologie en met chromatiek. Twee jaar later was er in *Tannhäuser* ook een doorbraak, namelijk in de tegenstelling zinnelijk – hemels. Thema's die naar zinnelijkheid verwijzen hebben een chromatisch stijgend verloop, thema's die naar het hemelse of spirituele verwijzen zijn over het algemeen diatonisch, met soms een chromatisch dalende lijn.

Op de zondagmiddag kijken de deelnemers gezamenlijk naar fragmenten uit *Tannhäuser* en vergelijken zij negen insceneringen die Leo Cornelissen op een rij heeft gezet. De ene inscenering gedateerd, de andere Scandinavisch Strindbergachtig enzovoort. Deelnemers constateren dat een moeilijkheid is dat een dvd-opname het nadeel heeft dat daarin een keuze wordt gemaakt uit het totale toneelbeeld dat wordt getoond. De dag wordt afgesloten met een stuk uit de tweede akte van *Tannhäuser* in een inscenering van de Bayreuther Festspiele uit 2014.

Aan het einde van het studieweekend dankt voorzitter Leo Cornelissen moderator Peter Franken die het studieweekend heeft geleid, en de leden van de programmacommissie Johan Maarsingh, Francis Hoedemaker en Pieter van den Hout, waarna hij de deelnemers wel thuis wenst.